

PROF. DR. MISKOLCZY ÁMBRUS DSc

amiskolczy@gmail.com
egyetemi tanár (ELTE)

A Kárpátokon túli román fejlődés eredeti jellegzetességeiről. (Feudális vagy tributális társadalmi-politikai rend?)¹

On the Original characteristics of Romanian development beyond
the Carpathians. Feudal or Tributary Mode of Production?

ABSTRACT

The question how to describe the Romanian development beyond the Carpathians lost his old ideological content. Before 1989 the communist historians fought for feudal system because the transition from one mode of production to the other legitimated the communism. Therefore the concept of Tributary Mode of Production had a kind of anti-communist sous-entendu. It was a disciple of the so called monographic school of sociology, H. H. Stahl, who described how the concept of the tributary mode of production did work in the Romanian world. When Samir Amin and John Haldon identified this concept with that of feudalism, Stahl accentuated its parasitic character. Daniel Chirot brushed up Stahls theory. Today this this conceptual way of thinkig is out of mode. Nevertheless if we want to understand the past the work of Stahl remained pertinent. It gives an answer to the question of Lucian Boia: Why Romania is other?

KEYWORDS

communist historiography, feudal and tributary mode of production, orthodoxy, peasants and boyars

DOI 10.14232/belv.2020.2.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.2.3>

¹ A jelen dolgozat az NKFI („Magyar-román kontrasztív történetek, 128 151) pályázat keretében készült.

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Miskolczy Ambrus (2020): A Kárpátokon túli román fejlődés eredeti jellegzetességeiről. *Belvedere Meridionale* 32. évf. 2. sz. 42–60. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Ha a románok katolikusok lettek volna, akkor a nyugati fejlődésbe kapcsolódhattak volna be, de miután a görögkeleti ortodoxiát választották és vele a latin helyett a szláv (pontosabban közép-bolgár) egyházi és hivatalos nyelvet, elmaradottság lett az osztályrészük – ez az egyik jellegzetes román sorsspekuláció. A másik szerint a románok kereszténynek születtek, a kulturális szlavonizmus elszigeteltségük eredménye, viszont a román fejlődés a nyugati fejlődésnek megfelelően alakult: a római-dák rabszolgatartó társadalmi rendet a feudalizmus követte, és ezt a kapitalizmus. A viszonylagos elmaradottság oka pedig a népvándorlás, az ázsiai barbárok pusztítása, ezek a barbárok, különösen a magyarok, hiúsították meg a nemzeti egység kialakulását...

Identitás és érdek áll a konstrukciók mögött, és némi tudomány, hiszen ez sem mellőzheti a konstrukciókat és a fogalmakat, de igazában sértettségből és önsajnálattól fakadó többé-kevésbé agresszív kritikában jeleskedik; az igazi tudomány még az önkritikában is. Miután csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely a nyugati feudalizmus fogalmaival próbálta leírni a román, különösen a két dunai vajdaságbeli valóságot, vetődött fel a tributális, magyarul: adózató termelési mód és társadalmi rend fogalma. Henri H. Stahl 1980-ban tette közzé idevágó elképzeléseit, és bár alapvetően marxista fogalmi keretekben mozgott, az egész nagyon kellemesen hangzott azok számára, akik utálták az adott politikai rendszert, amelyet egyszerűen nacionálkommunizmusnak lehet nevezni.² Éspedig az áthallás miatt hangzott kellemesen! Stahl művében nemcsak a faluközösségi termelési mód hosszú távú jelenségként került bemutatásra, hanem a többlettermék elsajátításának módja is. Ez pedig egy szóval: parazita jellegű. A harcos katona réteg, élükön a bojárokkal egyszerűen rátelepedett a faluközösségekre, és anélkül, hogy a termelési folyamatokba beavatkozott volna, adó formájában elvonta a többletterméket. Az adót (tributum) az egész faluközösségnek kellett előteremteni, és e kizsákmányolás élösködés, mert a termelési folyamatban a kizsákmányolók nem vesznek részt. Ez a modell tökéletesen illett a kommunista pártra, amely a maga kádereit ráengedte a vállalatokra, akik legfeljebb csak bajt csináltak, a pártelit nem értett semmihez, csak a hatalomhoz, de ahhoz sem annyira, hogy idejében megbuktassa Ceaușescu, aki viszont mindenbe beleszólt, úgynevezett munkalátogatásai kabarába illettek, eleinte a televízióban még meg-megmutatták, hogy miket mond, később már csak kommentálták. (Nem véletlen, hogy igazában egy iparág virágzott, a cipőipar, mert a diktátorra avanszált egykori suszterinas nem szívesen emlékezett szakmai múltjára, és ezért nem zaklatta a cipőgyárakat.) A tributális rend parazitájával szemben – Stahl konstrukciójában

² STAHL 1980a.; Uő.: STAHL 1992a. 114–134.

– a nyugati feudális úr a gazdasági fejlődést előmozdító menedzserként jelent meg. A feudális kizsákmányolás fejlettebb, mint a tributális, mivel fejlettebb világban zajlik. Nem nélkülözi a gazdasági és társadalmi legitimitást. Az adót nem közösségekre vetik ki, hanem háztartásokra, a földesúr nem egyszerűen adó formájában vonja el a többletterméket, hanem járadékként. A feudális úr a közrendet is hatékonyabban biztosítja, adózóját hatékonyabban védi, viszont a társadalmi különbségek úr és paraszt között sokkal élesebbek. Az úri és a paraszti világ között nagyobb a távolság. A tributális és a feudális rend ilyen rövid jellemzése csupán modell, és nem a valóság leírása. A modell arra való, hogy a valóságról kialakítható képet hozzá viszonyítsuk, és így a valóságot pontosabban jellemezzük, azzal, ahogy a modell és valóság egyes elemei közötti közelséget és távolságot leírjuk. A valóságban mindkét rendszer – feudális és a tributális rendszer – elemei keverednek, és vannak szavak és fogalmak, amelyeket időnként szeretünk és időnként nem annyira. És ez a szeretet is egyéneként, csoportonként változik. A kommunisták a kizsákmányolás emlegetésével, annak megszüntetésével legitimálták hatalmukat, paraztizmusukat. És most miután a szocializmus helyett kapitalizmust „építünk” és úgynevezett piacgazdaságot, a társadalmi különbségek pedig élesebbek, mint a korábbi kommunista világban, a kizsákmányolás szót nem szeretjük. Utópiákba és mítoszokba burkolózunk, mert hát ilyesmi a mi demokráciánk is. De mivel ez sem vált be minden reményt, a demokráciát felöntjük több-kevesebb nosztalgiával, és harsány panaszkodással könnyítünk a lelkünkön. Ha akarjuk, ha nem modellezünk, akkor is, amikor keleti állapotainkat a nyugati civilizációtól való elmaradottságunkkal magyarázzuk. A formációelméleti spekulációkat egyelőre kompromittálta a történelem, mert a kommunizmus a történelemmel legitimálta magát. A kommunista szemléletben az emberiségnek és minden népnek, a kapitalizmusig négy formáción az ősközösségtől (a rabszolgatartó és feudális rendszeren keresztül) kellett átmennie ahhoz, hogy bekövetkezessen a kommunista korszak, ha pedig a kapitalizmus fejletlen volt és „feudális maradványok”-kal terhelt, akkor a kommunisták a végső boldogsághoz vezető úton átvezették népeinket a szocialista szakaszon, amelyben pótolták azt, ami elmaradt. Sztálin nem ismert kegyelmet, kimondta, hogy a világtörténet öt formáció története. Marx *Tőkéjét* is úgy fordították le magyarra, hogy az öt formáció öt termelési módnak feleljen meg. A magyar fordításban elkenték azt, hogy a marxi szent szövegben a kispolgári és kisparaszti termelési mód is felbukkant. Aztán az már némileg hivatalosan is engedélyezett eretnekség számba ment, hogy Marx egyéb írásaiból az ázsiai termelőmód fogalmát elő lehetett bányászni. Ez a parancsuralmi gazdaság és a közösségi termelő mód valamiféle kombinációja volt. Ezzel vége lett a szent ötösnek, de a román nacionálkommunista szemlélet nem hagyta magát, az öt szakasz az öröktől fogva vélelmezett nemzeti keretekben váltotta egymást. Dácia már a kommunista Románia szerves előzménye lett... Ezek után könnyen elképzelhető, hogy a tributális rend elmélete mennyire összekavarta a történészek és ideológusok cinkelt kártyáit. Az érem másik oldala, hogy nem egy történész magánbeszélgetésben a Kárpátokon túli világot, mármint a két román vajdaságot jellemző rendszert egyszerűen ázsiai despotizmusnak nyilvánította. Nem véletlen, hogy H. H. Stahl nem nevezte magát történésznek, hanem szociológusnak, miközben semmi köze sem volt az elvont fogalmak mámorában lebegő manipulatív spekulációkat művelő szociológusokhoz, hiszen a terepmunka és a forráselemzés után alakította ki a valóságot leírni akaró fogalmakat, és nem fordítva, nem kész fogalmakba akarta beleszorítani azt, amit a valóságról forrásaink hírül adnak, és nem egyszer azért, hogy megtévesszenek. Ezért 1984-ben újra átgondolta a román történelem

korszakolásának technikáit és azok történetét. Gondosan jelezte, hogy a tributális rendszernek milyen román előzményei voltak, és nem titkolta, hogy az ő okfejtése sem volt elég világos, maga a tributális kifejezés is szerencsétlen, mert lefordíthatatlan más nyelvekre. Viszont „a társadalmi-gazdasági rendszerek” („tudományosabban” szólva: a szocio-ekonomikus formációk) elemzéséről nem lehet lemondani.³

Ez így igaz, de ami a tributális kifejezés lefordíthatatlanságát illeti, ez az állítás téves. A szó divatját járta. Stahlnek a tributális társadalmi rendről kialakított elmélete a korabeli hasonló formációelméleti spekulációk szövevényébe illeszkedik. Samir Amin egyiptomi-francia közgazdász gondolkodó szerint a nyugati feudális világok a tributális termelési mód perifériális változatát mutatták fel.⁴ Az angol újmarxista felfogás egyik változatában, John Haldon eszmefuttatásában a tributális és a feudális termelési mód azonos, Nyugat és Kelet a többlettermék elsajátításának intézményes formáiban különbözik egymástól. Az adó és a járadék alapvetően szinonimák.⁵ Így elmosódott az, amit Stahl a román perifériáról jobban észlelt és kiemelt, az, hogy a keleti tributális parazitizmussal szemben a feudális földbirtoklás jobban segíti a termelőerők fejlődését. A parazita minősítés Haldonnál nem is fordul elő. Viszont a középkorkutatás klasszikusa, Georges Duby már korábban hangsúlyozta, hogy „a gazdasági fellendülés igazi előmozdítói, a haladás valódi munkásai egyrészt a nagy urak szolgálói [mármint a gazdatisztek és intézők] voltak, akik uruk hatalmának kiépítésével csinálták meg saját szerencséjüket, másrészt a vásárjáró kereskedők és azok, akik a hidaknál pénzváltással foglalkoztak és uzoráskodtak”.⁶ Nem szép, de való, és mint Vespasianus császár mondta, amikor az illemhelyekre adót vetett ki: *pecunia non olet* = a pénznek nincsen szaga. Talán ezek után ma nem lehet bölcsebbet állítani, mint azt, hogy a román feudalizmusról szóló viták kimenetele attól függ, hogy a nyugati feudalizmusok megítélése miként alakul.⁷ Tehát elképzelhető, hogy román feudalizmus nem volt, hanem megint lesz.

Végül is törődjünk bele, a történész nem mindentudó, nem tudja megragadni azt, amit totalitásnak neveznek. Jobb, ha megvalljuk, hogy munkánk: *ex omnibus aliquid, ex toto nihil*. A totalitás igény csak mítoszokhoz vezet, a történész számára a legjobb mítosz: saját tudománya. Ma egyes román történészek jobbnál jobb könyveket írnak. De a nagy szintéziseket forgatva, felötlük az, amit K. G. Jung tett szavá: minél többen vesznek részt egy társalgásban, annál gyengébb a színvonal. Mégis a szintézisek egyszerre példázzák az eredményeket és az eredménytelenséget. Igazában egyetlen történésznek sikerült egységes elbeszélésbe foglalni a különböző, eltérő fejlődésű területeken élő románság történetét: Nicolae Iorgának. De milyen áron? Ha eltekintünk attól, hogy Elekes Lajos a magyar kultúrfölényt ötvözte az objektivitásra törekvéssel, és miközben Iorga teljesítményéről őszinte csodálattal írt, kritikája is helytálló: Iorga „írásainak két alapmotívuma a román nemzeti egység erőszakos kiemelése és a nemzeti múltnak minél dicsőbb formájú előadása. Egyik sem az ő leleménye, hanem a román társadalom öntudatában élő követelmények szuggesztív kisugárzása. Iorga a román nemzeti öntudatot szolgálta ki, annak vágyait vetítette vissza a múltba, mintegy történelmi igazolásukat keresve. Ez

³ STAHL 1992b. 173., 210.

⁴ SAMIR 1979.

⁵ HALDON 1993.

⁶ DUBY 1971. 35–36.

⁷ POPA-GORJANU 2011. 232.

túlzottan romantikus jelenség.”⁸ Németh László viszont Iorga tevékenységének másik oldalát ragadta meg: mítoszt adott nemzetének.⁹

A mítosz megoldja – egy ideig – azt, amit a ráció nem tud, de az ember mégis meg akar oldani. Ma viszont a dekonstrukció divatja járja. A formációelméleti buktatókat kerüljük. Legegyszerűbb és legolcsóbb megoldás a román társadalmi világ „patriarkális” jellegének hangsúlyozása.¹⁰ Ez egyszerre jelent önkényt és védelmet, azt, hogy az uralkodócsoportok védtek és elnyomták alattvalóikat. Nem alakultak ki írott jogi formákban kifejezhető és jogi formákkal szabályozható viszonyok. A középbolgár írásbeliség lassan jelent hódított teret. Az első havaselvi oklevél 1351-ből, a második 1369-ből maradt ránk. Az első moldvai oklevél viszont latin. Benne 1384-ben Péter vajda a szereti katolikus templomnak átengedi a vámjövendelmeket. 1392-ben indult meg a szláv nyelvű (középbolgár) okleveles gyakorlat. Okkal lehet az államalapítás utáni évtizedeket „szociális káosz” minősíteni, amelyben az egyetlen biztos pont a korlátlan uralkodói hatalom, más szóval az ököljog. Amikor Öreg Mircsa a tismanai kolostor falvainak engedelmességet parancsol, azt is megírhatja, hogy „ma vagy holnap másnak adlak” – ha akarja. És jogbizonytalanságra vallott az is, hogy a kolostort – mint idéztük – önvédelemre szólította, abban az esetben, ha jogait sértenék.¹¹ Ugyanakkor szokások és a vallás normái szabályozták a közösségi életet. Az oklevelekben az, amit szokásjog nevezünk törvényként (*zakon*, *voloski zakon*) szerepel, amit erkölcsileg méltányosnak tartottak, az „helyes” (*pravo*).¹² Ez a tributális rend (és rendtelenség), amelynek egyes elemei hosszú távon érvényesülnek, amint az megfelel térségeink geopolitikai helyzetének és a világgazdasági munkamegosztásban játszott szerep változásának. Mindkét vajdaság szervezett nomád államok örökébe lépett, és tehetette ezt akkor, amikor a különböző nagyhatalmi törekvések semlegesítették egymást, viszont a nagyobb hatalmaknak is szüksége volt a Dnyesztertől nyugatra fekvő térség biztonságára, pontosabban a kereskedelmi utak biztonságára.

A Fekete-tenger mellékéről két jelentős út vezetett Közép-Európába. Az egyik Dnyeszter-fehérvárról Lembergbe, a másik Kiliából és Bräilából Brassóba. A Dnyeszter menti moldvai út átvette a korábbi tatár út (a krími Caffát Lemberggel és Krakóval összekötő útvonal) szerepét. Ezeknek a kikötővárosoknak a jelentőségét az ott megfordulók etnikai sokszínűsége jellemzi a legjobban. Sultania püspöke az 1400-as évek elején Caffában úgy tapasztalta, hogy 35 nyelvet beszélnek.¹³ A dnyeszterfehérvári kikötőben pedig magyarországi románokat is nyilván tartottak az iparosok és kereskedők között.¹⁴ Lemberg akár csak Brassó egyoldalú előnyökét akart biztosítani, de Moldva jobban tudta érvényesíteni érdekeit, mint Havaselve, bár mind Brassó, mind Lemberg elérte, hogy a két román vajdaság hosszú ideig ne élhessen árumegállító joggal, a vajdasági kereskedők nem mehettek túl Brassón és Lembergen.¹⁵ Ennek a kereskedelmi tevékenységnek több szintje van. Alapvetően az uralkodó rétegek igényeit

⁸ ELEKES 1940. 61.

⁹ V. András János szíves közlése.

¹⁰ ȘTEFĂNESCU 2001. 112.

¹¹ STAHL 1980b. 137., 145.

¹² *Istoria dreptului românesc* 202–203.

¹³ KERN 1938. 107.

¹⁴ IORGA 1897. 47.

¹⁵ PAPACOSTEA 1999. 201–202., 218–219.

elégítette ki, kelet felől fűszereket, selymet hoztak be, Nyugatról pedig jó minőségű német posztót, fegyvereket, értéktárgyakat vittek a vajdaságokba. Viszont kialakult Erdély és a román vidékek között a szorosabb regionális munkamegosztás, amelynek keretében az egyik fél készárút szállított, a másik pedig nyersanyagot szolgáltatott. Kölcsönös függés vagy egyenlőtlen csere? Erről lehet vitatkozni. El lehet mondani, hogy a fejlettebb kézművesipar a maga áruexportjával lehetetlenné teszi a fejletlenebb területek kézművesipari fejlődését. De azt is el lehet mondani, hogy ezek a fejlettebb tájak húzó hatást fejtenek ki, és hogy mindezt, miként teszik, az koronként, tájanként változik. Magyarország és benne Erdély a közép-európai gazdasági világ perifériája. Havaselve és Moldva, amíg itt az erdélyi szász városok ipara nem talált piacot, még (Fernand Braudel kifejezésével: *zone sauvage*) olyan „vad táj”-ként jellemezhető, amelyen csak távolsági kereskedelem halad át. Feltételezhető, hogy a moldvai városok közül a legjelentősebbek már az államalapítás előtt fennálltak, sőt a 15. század derekáiig ismert 755 faluból 525 is létezett 1359 előtt.¹⁶ És az is feltételezhető, hogy az erdélyi és azon belül a székelyföldi vasipar alapozta meg a két román vajdaság államiségának megszilárdulását, hiszen fegyverrel és mezőgazdasági eszközzel látta el a Kárpátokon túli harcosokat és földműveseket.¹⁷ A szász városok textiliparának gyapjúszükségletei nemcsak Kárpátokon túli juhbehozatalra ösztönöztek, hanem arra is, hogy a Brassó és Nagyszeben körüli román falvak pásztorai telente nagy tömegben legeltessék nyájaikat a havaselvi és moldvai sík vidékeken. A nagy hasznot persze a távolsági kereskedelem hozta, a tengerparti és Duna-deltai olasz alapítású kereskedővárosok olyan erőt képviseltek, hogy még saját pénzt is verettek. A városok pedig a vajdai kincstárat gazdagították. Bászaráb olyan gazdag lehetett, hogy 1330-ban hétezer ezüstmárkát ajánlott fel béke fejében a magyar királynak, és ez másfél tonna ezüst értékét tette ki. Lehet a krónikás, aki erről írt, túlzott. De 1920-ban feltárták az argyasi (Curtea de Argeș) fejedelmi – Szent Miklós – templomban eltemetett egykori nagyságok sírhelyeit. A leletek gazdagsága megváltoztatta az egykori állam patriárkális pásztor-paraszti jellegéről kialakított képzeteket. Az elhunytakat ugyanis nyugati lovagi öltözékben helyezték végső nyugalomba. Tehát, ami a divatot illeti, a vajdai udvar a maga külsőségeivel ily módon a nyugati világba integrálódott. Előkerült egy olyan arany övcsat, amelynek szimbolikája ma is izgatja a kedélyeket. Középen egy olyan hattyú láthatunk, amelynek a feje női fej, fölötte pedig mint egy-egy erkélyen egy férfi és egy női alak áll egymással szemben, és mintha az egész a lovagi szerelem, a női ideál iránti tiszteletet fejezné ki, vagy netán Léda mítoszát jelenítené meg vagy egy szirént, aki felfedi az élet titkát?¹⁸ És ami ez egykor élt alakot illeti, ma is csak találgatják, hogy kinek a földi maradványairól lehet szó. Korábban egy-egy vajdára gondoltak, ma Bászaráb vajda egyik, név szerint nem ismert fiára, aki katolikus lehetett, mert a két aranygyűrűn olvasható bibliai idézet latin. Ami biztos a halott 165–170 cm magas férfi lehetett, méghozzá keménykötésű.¹⁹ A lelet nyugati kapcsolatra vall, az övcsat jöhetett Itáliából vagy Budáról, vagy Prágából, vagy akár éppen Nagyszebenben készülhetett.²⁰ E gazdagság forrása a vámszedés volt. A kereskedelmi utak teremtették meg a két román államot – hangoztatják

¹⁶ GIURESCU 1997. 73.; 173.

¹⁷ PANAITESCU 1969. 301.

¹⁸ DRĂGHICEANU 1923.. 60.

¹⁹ POP 2014.

²⁰ FRĂȚILĂ-FELMER 2016. 33.

olykor a legnagyobb román történészek,²¹ annak a francia mondásnak az analógiájára, hogy a földrajz csinálja az országot, és az út a népet. Iorga, aki egy időben maga is ezt vallotta, később módosított, hangsúlyozva, hogy a népben van valami „belső elem”, és ha ez nem elég erős, nem képes erős államot alapítani.²² Ez már némileg olyan misztika, amelyben a történetíró a nemzeti közvéleménnyel egyesült, és érthetővé teszi a kun-tézis kényes jellegét.

A „falutól az államig” (*de la sat la stat*) képletet és az államteremtő kereskedelem képzetét a közösségi–kereskedő politikai gazdasági rendszer fogalmában lehetett egyesíteni,²³ amely lényeges mozzanataiban megfelel a tributális rendnek. Két – vagy inkább valamiféle kettős – társadalom alakult ki, amely városokból és a faluközösségekből állt. Igaz, a város is nagyobb falu, de vajdai szék-, vám- és vásárhely. A két legnagyobb kereskedő a két vajda – kereskedői tevékenység nélkül. Gazdasági tevékenysége az adóztatás. A vajda és kísérete, más szóval bojárjai, akiket a latin források báróknak neveznek, faluközösségeket adóztattak meg. Ezért ma a vajdákat politikai vállalkozóknak is lehet nevezni.²⁴ A vállalkozás kemény hatalmi harc annak társadalmi és gazdasági vonzataival.

A román társadalmi világ problémáinak elemzését célszerű az archaikus társadalmi képződmények vizsgálatával kezdeni.

Moldvában három jellegzetes határörkerületet találunk. Északon: Câmpulung, az ojtózi szorossal átellenben: Vrancea, délen: a Dnyeszter és a Prut között: Tigheciu. Ezeket az 1710-es években a száműzött moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir országleírásában *respublicak*nak nevezte. Hiszen messzemenő autonómiát élveztek, és egy összegben adóztak, ha adóztak. Az első két „köztársaság” népe kizárólag juhtartásból élt, a harmadik lótartásra szakosodott, és harcosairól volt híres. Vrancea saját törvényei szerint él, az uralkodó parancsait nem fogadják el, a rájuk küldött bírácoknak sem engedelmeskednek.²⁵

A kérdés ismételt az, hogy ezek a „köztársaságok” maradványok, és a román világ mind ilyen államelőtti társadalomszervezetekből állt? Az államalakulás pedig azt jelentette volna, hogy ezeket a faluközösségeket a vajdák és a bojárok maguk alá rendelték? A román történetírásban nagy múltja van annak a vitának, hogy a román társadalom kezdetektől fogva rétegzett vagy egalitárius társadalmi világ volt-e vagy sem? Kezdetől fogva voltak bojárok, akik alattvaló parasztjaikat, először azok közösségeit termékszolgáltatásra majd munkára kényszerítették, vagy pedig mind szabad közösségben éltek az emberek, és aztán megindult a belső rétegekre osztódás folyamata? Röviden: a parasztság léte megelőzte a bojárságét? Tény, az oklevelekben már tagolt, rétegzett társadalom jelenik meg. De mi volt előtte, az írásbeliség előtt?

Ebben a kérdésben került szembe egymással a történészek népes tábora a történeti szociológiával, pontosabban H. H. Stahllal. Vagy inkább fordítva, Stahl a történészekkel, mert ezek vagy nem vesznek tudomást róla, vagy pedig egy-két odavetett megjegyzéssel elintézik. A történetírás ugyanis *ancilla ideologiae*, mármint az ideológia szolgátlánya, és nemcsak az éppen hivatalos ideológiáról van szó, hanem a nemzeti mitológiáról vagy csak mitikus képzetekről.

²¹ IORGA 1922. 93.; BRĂTIANU 1988. 146.

²² IORGA 1943. 50–51.

²³ CHIROT 1976. 15–35.

²⁴ COMAN 2013. 309.

²⁵ CANTEMIR 1973. 301–303.

Szemléleti okok is közrejátszanak ebben az ellentétben. A történészek betűhívők, vagy annak álcázzák magukat. Stahl szerint a források azért készültek, hogy megtévesszenek. A jelenből kell indulni a múlt felé, az élő múlt világának megismerése a letűnt múltba vezethet, és a jelenben élő múltból szerzett tapasztalatok és tudás birtokában kell újraolvasni a forrásokat. Ez a társadalmi régészet: a tudomány kalandja a historiográfiai unalom ellenében. A terep: Vrancea. Hegyek övezte katlan, amelyet két kisebb folyó – Putna és Zábola – szel át. Stahl az egyetlen olyan területet fedezte fel Vranceában, amely még a két világháború között is élte törzsi-nemzeti társadalmi szerveződés maradványait, és megőrizte magát a földközösséget. Vrancea államelőtti társadalmi képződmény, élő múlt.

Stahl annak érdekében, hogy a mai emberhez közel hozza a vráncsai világot, mai fogalmakkal jellemzi: „egalitárius demokrácia”, ahol „kommunista tulajdon” van érvényben, az őslakosság „ideológiája”, mármint az őslakos mivolt számontartása.²⁶ Itt nem is alakult ki bojárság. Az 1440-es években az uralkodó ugyan két alkalommal örökbirtokot adott egy-egy hívének,²⁷ de a közösség kivetette vagy beolvasztotta magába az ilyen örökbirtokos elemeket. Csak a 19. század közepén szakadt szét a társadalom gazdagokra és szegényekre, bár a gazdagok a földközösséget nem tudták felszámolni, törekvésük megtört a közösség ellenállásán.²⁸ Aztán a 20. század elején betört a kapitalizmus, ami nem sikerült a bojároknak, sikerült a fakitermelő cégeknek. Ezek képviselői egy-egy helyi elemmel szövetkeztek, akivel pénzért cserébe vértestvériséget kötöttek, és a cég így – mint törzsökös vráncsai – élhetett a törzsökös vráncsai jogával: szüksége szerint vágathatott fát, és miután a cég szükségletei nagyobbak voltak, mint egy egyszerű vráncsainak, nagyüzemi módon pusztítva felgyorsították a fakitermelést. Igaz, még maradt, mert ma pedig már kínai elektronikus honlapokon hirdetnek erdőket vételre.²⁹

Vrancea a nemzeti mítoszok földje, miközben történelme azok cáfolata. A nemzeti mitológiában a dáko-román kontinuitást illusztrálja. Az ember folytonossága kétségtelen, de a szláv, magyar és kun helynevek cáfolják az etnomítoszt. Maga *Vrancea* szláv eredetű, *vrana* (=holló)-ból származik, de persze azt is lehet állítani, hogy a szlávok a román hollót ültették át a maguk nyelvére.³⁰ Az *odaie*-t (Vranceaban gazdaság, egyébként szoba), is lehet dák összónak nevezni, valójában kun jövevényszó.³¹ Emellett akad még kun hely- és személynév. És magyar is, például *Nerej* falu nevének ősformája: Nyíres.³² (Egyébként *Nerej* a világszerte legismertebb román falu, mert az 1939-es nemzetközi szociológiai kongresszusra a román falukutatók ékes francia nyelven háromkötetes monográfiát állítottak össze.) Miután Gustav Weigand – a folyónevek alapján – azt vallotta, hogy itt a kunok már a románok előtt megtelepedtek, és vitatta Iorgának azt a nézetét, hogy a kunok csak a román őslakosokra rátelepedő és őket adóztató nomád horda lettek volna,³³ sikerült a helyi dáko-román kontinuitást olyan geológiai szóképpel megmenteni, amelyben a szubsztrátum a trák-géta-dák nyelv, a sztrátum a latin, az adsztrátum

²⁶ STAHL 1998. 13., 25., 117.

²⁷ *Documenta Romaniae Historica*.

²⁸ STAHL 1998. 212.

²⁹ *Pădure seculară din Vrancea, scoasă la vânzare pe un site chinezesc*.

³⁰ CONEA 1993. 161.

³¹ CONEA 1993. 108.

³² CONEA 1993. 168.

³³ VERESS 1934; CONEA 1993. 179.

a szláv, magyar, kun nyelvi hatás.³⁴ A helyi hagyomány ezt radikálisan kizárta. A vranceaiak magukat Nagy István vérszerinti leszármazottainak tartották, és amikor az 1930-as években egyik pap arról tartott előadást, hogy a tartomány múltja a vajda előtti időkbe nyúlik, a hallgatók hevesen tiltakoztak.³⁵ Minden okuk megvolt rá. Ezzel legitimálták autonómiájukat, szabadságukat a földesúri terjeszkedés ellenében. Az kétségtelen, hogy István vajda csatolta ezt a vidéket országához, de mindig egy összegben fizette adóját, és a vajdán kívül nem ismert el maga fölött senkit, csak, ahogy mondták a Jóistent. Amikor a XIX. század elején az egyik nagybojár havaikat meg akarta szerezni és a régiót adó alá vetni, az évtizedes per folyamán előfordult, hogy 600 vranceai lovas felkerekedett, Jászvásárra ügetett és ott a bírósági herce-hurcában hét héten keresztül állta a sarat.³⁶

A román nemzeti mitológiában a *sat*, azaz a falu a köznyelvi latin **fossatum* 'körülárkolt, sáncokkal védett település' szóból származik. Ez a szófejtés megfelelt az ostromlott vár komplexusának. Valójában a *sat* az albán *fshat* átvétele. Közös szó, akárcsak a *katun=cătun* (tanya, pásztor szállás).³⁷ Vrancea jellegzetes katunszövetség. Cantemir említett országleírása szerint Vranceát vad hegyek övezik, 12 faluból, 2000 gazdaságból áll. Az eke ismeretlen. Valójában a lakosok hegyi tanyákban éltek, a vizek mentén emelt házak nyári szállások voltak, amelyeket azért állítottak fel, hogy némi földművelést folytathassanak. Télen is a hegyekben és a dombvidéken húzták meg magukat. Ez talán régi reflex lehetett, az adószedők elől menekültek el, mármint akkor, ha a hatalom ilyesmivel próbálkozott.³⁸ Cantemir szerint Vrancea „nem ismerte az ekét”, valójában a pásztorkodás mindenütt némi földműveléssel társult. A *sat* itt szántóföldet jelentett, mint a latinban, és *a face sat* (falut csinálni) azt jelentette, hogy szántásra alkalmas földet hódítottak el az erdőtől.³⁹ Utólag gyakran írnak Vrancea országról, Țara Vrancei. Ennek is van némi romantikus íze, hiszen Iorga szerint az erdélyi szólás: „átmenni az országba”, mármint Havaselvére (Țara Românească), nem mást jelent, mint átmenni „a szabad román hazába”; valójában a hegyi ember szólt így, aki lement a síkvidékre, mert számára a *țară* síkvidék.⁴⁰ Iorga ellenlábasa, C. C. Giurescu kenézségnek vagy vajdaságnak vélelmezte Vranceát,⁴¹ bár erre semmi forrás nincs. A vráncsai egyszerűen Vranceának nevezte a pásztorszállásokat egybefogó közösséget, a vráncsai embernek pedig azt tekintették, akinek legelő- és erdőhasználati joga volt. Ha sorsdöntő döntés elől kerültek, így tették fel a kérdést: „Mit mond Vrancea? Mit csinál Vrancea?”⁴²

A régió szíve: a legelő és az erdő. Itt érezte magát otthon a vráncsai Igyekezett is védekezni az „idegenek” ellen, nem engedte megtelepedni az erdélyi román pásztorokat sem, bár szakértelmük miatt ideiglenesen szívesen alkalmazták őket, ugyanakkor az exogámiát is akadályozták. Még akkor is, amikor az élet már egyre nehezebb lett. Az 1920-as években balladákat

³⁴ BADEA 1993. 11.

³⁵ STAHL 1998. 319.

³⁶ STAHL 1980b. 38.

³⁷ SCHÜTZ 2006. 14.

³⁸ IORGA 1921. 41.

³⁹ CONEA 1993. 113.

⁴⁰ CONEA 1993. 44.

⁴¹ GIURESCU 1935. 319.

⁴² DIACONU 1930. XXIV.

gyűjtő folklorista később, a '60-as években így emlékezett: „Milyen memóriája lehet annak a folklór-informátornak, aki amnéziában szenved, napok óta alig evett valamit, piszkos, az álatokkal együtt lakik valami barlangszerű tákolmányban, ahova a nemzedékek óta juhbélből készült ablakon alig hatol be a fény? Ilyen ódukban (az öreg vráncaiak »hegyi enyhelyeiben«, amelyek hasonlóak Sadoveanu [síkidéki] földbeásott putrijaihoz), töltöttem oly sok éjszakát ifjú etnográfusként... Elborzadok a gondolattól, hogy ezt újraélhetem másik, képzeletbeli életben.”⁴³ Márpedig ne tagadjuk, ha a régi Vranceára gondolunk, megdobban a szívünk, hiszen a szabadság ízét idézi. És az imént idézett etnográfus korábban maga is némileg átszellemülve arról számolt be, hogy a vráncai pásztornak születik, és az öreg pásztorok szava szent.⁴⁴ Csak-hogy a szó elszáll, és az írás megmarad. De mit mondanak az írások?

A kézikönyvekben minden világos. A román társadalom kezdetben szabadokból és nem-szabadokból állt. Ez utóbbiak kvázi-rabszolgák, rabok (rob), tatárok és főleg cigányok, akiket adtak-vettek, adományoztak. A szabad társadalom is eleve hierarchizált, de egyre több rétegre bomlott. Alapvetően háromra: a vajda szolgálatában érdemeket szerző nagybirtokos bojárok, aki falvakat birtokoltak és a bojárok által birtokolt falvak népe, emellett a kisbirtokos szabadok. „A társadalmi nehézkedés kegyetlen törvénye” közben hol fokozatosan, hol hirtelen ugrásokkal polarizálta a társadalmat.⁴⁵ Az oklevelek társadalmi csoportokat jelölő kifejezéseinek vizsgálata historiográfiai labirintusba vezet, és nem egyszer kaleidoszkopszerű látványt kínál. Az egyes társadalmi megnevezések nem egyértelműek, ezek egy-egy csoport vagy egyén helyzetének egyik vagy másik mozzanatára vetnek fényt. A róluk szóló vita olykor úgy tűnik: vihar a biliben, de a világtörténelem is az, ha kellő távoból tekintünk rá.

A legegyszerűbbnek tűnik a *bojár* név, de ez is sok egymástól státusban és pozícióban eltérő csoportot jelölhet a tisztségviselő gazdag földbirtokostól a földközösségben élő közbirtokosig. Ez utóbbi leggyakoribb megnevezése: *răzeș* vagy *răzăș*. És már ez a név is baj forrása. A két világháború közötti szakirodalomban ezzel a névvel illetik a moldvai szabadparasztoikat, míg a havaselveket *moșneni*-nek nevezik,⁴⁶ a szépirodalomban pedig valamiféle dicsfény övezte őket, mint a szabadság hordozóit. Baj az, hogy a *răzeș* magyar eredetű szó. Közbirtokos, vagy birtokostárs, vagy társbirtokos, *részes*. Latin szövegeinkben *compossessor*. Igaz, megpróbálták a latin *radiolus*ból (=kis sugár; tehát nadrágszíjparcella) származtatni, aztán különböző szláv nyelvekből, sőt az autochton *arzeș*ből. Ez az „autochton” szó pedig a német *Erde*-ből ered a szkíták és a perzsák honosították meg a dákok körében.⁴⁷ Ez utóbbi már nyelvészeti tréfa, hát még az, hogy a román *iobag* szó eredete, nem a magyar *jobbágy*, hanem a héber *iabad*.⁴⁸ Mindez komoly vagy inkább komor, mert olyan történész követte el e szófjéteket, aki egész életében a moldvai okleveleket bújta, autentikus betűhívó. Viszont a komoly nyelvész maradt a magyar etimológiánál, okkal hangoztatva azt is, hogy nem tudjuk, miként került a magyar *részes* szó a román nyelvbe.⁴⁹ A magyar nyelvész pedig a történeti források vizsgálatát sürgette a szó eredetének

⁴³ DIACONU 1969. 89.

⁴⁴ DIACONU 1930. LXXIII.

⁴⁵ ELEKES 1941. 125.

⁴⁶ GIURESCU 1937b. 472.

⁴⁷ GONTA 1986. 239., 245.

⁴⁸ GONTA 1986. 73.

⁴⁹ ROSETTI 1947. 387.

végérvényes tisztázása érdekében.⁵⁰ Sőt, felvetődött az a feltevés is, mely szerint a „moldvai *răzeș*-társadalom eredetileg magyar földközösségben élő lakosságból keletkezett”. Bár nehezen hihető, hogy a közbirtoklást magyarok nélkül ne tudták volna feltalálni.⁵¹ Tisztázó vitára nem került sor. Viszont a vagdalkozás folyik

Két példa. Iorga egyik odavetett mellékmondatában: „Moldva politikailag szigorúan a részesség alapján szerveződött”.⁵² Ezzel szemben Nagy István életírói úgy nyilatkoztak, hogy *răzeșek* a XIV–XV. században még nem léteztek, és aki e régi korról írva őket emlegeti, az vagy rosszhiszemű, vagy tudatlan.⁵³ Ezeknek a kemény szavaknak puha a fedezete. Igaz, van alapjuk. A XVI. század végén említik először a moldvai oklevelek a *răzeșeket*. Ez is baj. És baj az is, hogy Stahl kifigurázta a betűhívő történeszeket. Nem fogadta el azt a nép- és történezhagyományt, amely szerint a faluközösséget egy névadó falualapító hozta volna létre, a közbirtokosok pedig ennek a falualapítónak a leszármazottjai. „Ezzel az elmélettel szemben – írta Stahl – egy másikat állítunk, amelyben a közbirtokos faluközösség nem egy régi vagy kevésbé régi Robinsontól származik, hanem ősi törzsi szervezetekből, amelyek gyökerei első dokumentumaink megjelenése előtti időkbe nyúlnak vissza.”⁵⁴ Nos, ezt a Robinsont nem bocsátotta meg az a betűhívő, aki szerint Stahl idézett mondatának második részét kiszervezte, azt állítva, hogy Stahl nem értette meg azt, amit Cantemir a respublicákról írt,⁵⁵ közben betűhívőnk említett nyelvészeti tréfáját még jól megtoldotta valamiféle nehezen rekonstruálható elmélettel, amelynek káoszából kibukik egy-egy nagyon világos leegyszerűsítés. Például: Vrancea lakói *megieș* pásztorok szabad falvai voltak, míg a *răzeșek* falvai feudális eskü [!] alapján szerveződtek.⁵⁶ Jaj! Ilyen esküről nem tudni, arról igen, hogy mindenki hűséggel tartozott az uralkodónak, ez a csusztatás azt a célt szolgálta, hogy a moldvai viszonyokat a nyugatiakhoz közelítse. Stahl egyik kedven szórakozása volt az ilyenféle pszeudoszinkronizálásnak a szarkasztikus cáfolása.

De folytassuk a rekonstrukciót! A *megieș* „gót szó” [valójában magyar eredetű], olyan tulajdonost jelöl, aki a falu határának jól kijelölt, neki kiosztott részét birtokolja, míg a *răzeș* olyan közbirtokos, aki ott a közföldből ott és annyit vett művelés alá, ahol akart és amennyit bírt. Időben pedig előbb voltak *megieșek*, aztán *răzeșek*.⁵⁷ Ezen a kijelentésen csak ámulhatunk, mert a földközösség, mint szerveződési forma megelőzte a szántóföldeket felosztó faluközösségeket. Logikus, hiszen a szabad földhasználatot akkor korlátozzák és osztják fel a határt, amikor a népszaporulat miatt már nem áll rendelkezésre elég föld. Egyébként a *megieș* és *răzeș* meghatározás 19. századeleji bírósági iratokból való, amikor már keveredtek ezek a fogalmak. És a vráncaiakat aztán korabeli országleíró is *megieșek* névvel illette.⁵⁸ De itt még nincs vége.

⁵⁰ TAMÁS 1944. 349.

⁵¹ MIKECS 1943. 495.

⁵² IORGA 1984. 109.

⁵³ GOROVEI – SZÉKELY 2005. 138.

⁵⁴ STAHL 1998. 91.

⁵⁵ GONTA 1986. 288., GONTA 1998. 59.

⁵⁶ GONTA 1986. 288.

⁵⁷ GONTA 1986. 56–57., 236–243.

⁵⁸ DIACONU 1930. XXIV.

A betűhívó spekulációja szerint *megieş*=*zemlean*=*autochton*, *földi*. A *zemlean* perzsa eredetű szó, a dák főisten *Zamolxis* nevében is benne foglaltatik, így ez a név azt jelenti, hogy a föld ura.⁵⁹ A *megieş*ek egyik oldalon gentilis közösség tagjai,⁶⁰ a másikon már nem annyira. Mert „egy bojárjára lett *megieş* testvérei és gyermekei közvetlen leszármazottaikkal egy *neamot* alkotnak, míg a többi oldalági rokonokkal együtt egy gentilis közösséget (*gintă*). A *neam* szláv hivatalos megfelelője a *rod*, a *gintă* megfelelője *plemea*.⁶¹ [A román forráskiadványokban a *rod* fordítása nem *plemea*, hanem *neam*.] A *răzeş*-ség mint intézmény (*răzăşie*) a *judecie*-ből származik.⁶² És megint ámulhatunk, mert a *judecie* ősrégi intézmény, falufőnökség, a *judec* falufőnök, a *răzeş*ek pedig betűhívónk szerint a falufőnökök örökösei, sőt mások szerint egyenesen bojárrok utódjai.⁶³ Ezzel megérkeztünk ahhoz a régi – Stahl által cáfolt – elmélethez, amely szerint az elszegényedett falubirtokos és falualapító bojár utódok úgy oldották meg a földkérdést, hogy elkergették alattvalóikat.⁶⁴

És megérkeztünk türelmünk, tudásunk és tudatlanságunk határához. Stahl gondosan elemezte, hogy számos oklevél és perirat miként példázza terminológiai káoszt, azt, hogy hajdan miként keverték össze egymással a *megieş*, a *răzeş*, a *moşnean* fogalmát, és mennyire helyzettől függően éltek vele. Például a *megieş* a XV. századi oklevelekben szomszéd, akár bojár, akár szabadparaszt, a végén jobbágy is. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta Stahl, hogy a *răzeş* olyan közbirtokos, aki a szántóföldekből már kivette a részét, tehát ez a birtoklási forma már meghaladta a földközösséget. Vranceában tehát nincsenek *răzeş*ek, legfeljebb külső szemlélők nevezték így vráncsaiakat. Éltörténész is tette ezt, úgy vélve, hogy miután okleveket adás-vétel, határjárás, adományozás alkalmával állítottak ki, ezért *răzeş* falvak már évszázadokkal említésük előtt kialakulhattak, mint sok esetben Vranceában is.⁶⁵ A tanulság: a különböző megnevezések mögött a társadalmi valóságot kell kutatni. A nevek mögött a tartalmat és az életformát. A termelési erők állapota és a termelési mód elemzésével közelebb kerülünk a letűnt idők valóságához. Ez persze nem zárja ki a kérdések állandó újragondolását.⁶⁶ Stahl ennek követelményét mindig is hangoztatta, akkor is, amikor még lehetett terepen vizsgálódni, és utána is. A kommunizmus azonban megszakította a szociológiai terepmunkát, hiszen csak zavarta volna parasztgazda-üldöző politikáját. Ma pedig a parasztok, akikben még a múlt században a nemzet alapját látták, kimentek a divatból. Sőt, Bukarestben ugyan felállították a Román Paraszt Múzeumát, de mint egyik agrártörténész rezignáltan közölte: „a parasztok feszélyeznek minket!”⁶⁷

A történeszeket a paraszti életforma feszélyezte. A történész szakma ugyanis a nemzeti megújulással született, és nyugati mércével mért. Mivel a pásztorokat a nyugati szem barbároknak tartotta, a kelet-európai történészek presztízs kérdést csináltak abból, hogy őseink lehetőleg

⁵⁹ GONTA 1986. 105., 240.

⁶⁰ GONTA 1986. 237.

⁶¹ GONTA 1986. 243.

⁶² GONTA 1986. 242.

⁶³ GOROVEI – SZÉKELY 2005. 138.

⁶⁴ ROSETTI 1907. 168–178.

⁶⁵ GIURESCU 1937a. Idézi DUMITRESCU 2008. 49.

⁶⁶ STAHL 1965. 224–235.

⁶⁷ Barbu Ştefănescu szíves közlése 1998 táján.

földművesek legyenek, vagy a földművelést is magas fokon műveljék. A földművelés és a pásztorkodás súlya vidékenként eltért, de az állattartás nagyobb szerepet játszott, mint a földművelés. Ez nem román sajátosság. Nyugaton is „a középkori társadalom félnomád”, állandó mozgásban van, újabb és újabb földeket kell feltörni, közben a háborúk miatt is ide-oda kellett menekülni, nem is beszélve az eretnekek üldözéséről. Ugyanakkor az emberek nomadizálását felváltotta a művelés alá vett földek nomadizálása, a földművelés vándorló jellegű – hangzik a diagnózis.⁶⁸ De ne vegyük szó szerint. A nomadizálás állandó vándorlást jelent. Márpedig Nyugaton nyomásos gazdálkodást folytattak. A határt általában két nyomásra osztották, az egyik részbe gabonát vetettek, a másikat pihentették, legelőként használták, ez volt az ugar. Itt-ott már megjelent a nyomásos rendszer fejlettebb formája, a háromnyomásos. Az egyik nyomásba őszi, a másikba tavaszi gabonát vetettek, a harmadikat ugaron hagyták. A hozamok alacsonyok: búza esetében, ha egy elvetett mag öt szemet hozott, már rekordnak számított, 3–4-szeres termés jónak számított. A kishozamok is az állattartást létfontosságúvá tették. Miért lett volna más a helyzet Havaselvén és Moldvában? Itt parlagváltó földművelést folytattak, ami azt jelentette, hogy egy darab földet két-három évig műveltek, majd miután ilyen hamar kimerült a termő ereje, megint új területeket vettek igénybe. Ahol már nem lehetett szabadon választani, ott egy-egy művelés alá vett területet felparcelláztak.

Fő gabona táplálékként nem is búzát, hanem kölest fogyasztottak, még a 16–17. század fordulóján is. Ezért Mihály vajdát *Málai* (Köles) vajdának nevezték az erdélyi szászok, akik már háromnyomásos rendszerben termeltek búzát. (A *málai* ma kukoricamálét jelent, mert a 18–19. században a kukorica elfoglalta a köles helyét.) A román paraszt közelebb állt a pásztorhoz, mint nyugati társa. A román falvak hálózata sem szilárdulhatott meg úgy, mint Nyugaton. A háromnyomásos gazdálkodás kemény közösségi fegyelmet feltételez, ennek megfelelő képet mutat az agrártáj. A Kárpátokon túli román agrártáj ahhoz maga az anarchia. Viszont az ilyen paraszti-pásztori közösségeket nehezebb adóztatni és leigázni, mint azokat, amelyekben a földművelés az elsőbbség. A mobilabb népesség háború esetén a könnyebben tud védettebb vidékre húzódni, olykor sorsára hagyva lakhelyét. Havaselvén 1351 és 1625 között 3220 helyiséget említenek írásos forrásaink, ezek közül 2045 ma is létezik.⁶⁹ Az egyes közösségekre nehezedő adópréssel szemben védelmet nyújtott maga a földművelő-pásztor-kodó gazdaság-gazdálkodás jellege. 1940-ben C. Garoflid, kiváló agrárszakember arról írt, hogy a román pásztorparaszt csak 1830 után változott földművessé, amikor megindult a nagyüzemi gabonatermelés. Sőt a parasztnak még nincs földműves (plugar) lelke, nem szereti olyan szenvedélyesen a földet, mint a nyugati földműves. Sőt, a román paraszt lusta, az év 365 napjából 235 nap nem dolgozik, mert ünnepel és böjtöl.⁷⁰ Ha így nem is igaz, jellemző megnyilatkozás, az ilyenre szokták mondani: lehet benne valami. Mindenekelőtt a múlt öröksége. A paraszti „lustaság” védekezés. A parasztnak így védte szabadságukat és annak maradványait.

A nyelvtörténet őrzi a pásztoreletformát. A román menni (*a merge*) ige a latin *mergere* (alászáll) egyenes folytatása. Csak a jelentés változott meg, mert amikor a pásztor ment, alászállt a hegyekből. A román síkvidék (*șes*) főnév a latin *sessus*-ból (ülés, telek; a latin *sedere*=ülni,

⁶⁸ LE GOFF 1964. 23., 54., 265.

⁶⁹ GIURESCU 1973. 26.

⁷⁰ GAROFLID 1943. 57–62.

megtelepedni) származik. A síkvidék már a megtelepedés helyszíné. Egy gondolat gyötör, foglalkoztat románul szó szerint legel (*mă paște un gând*), „e kifejezés alapja a juhnyáj, amely tövig rájja le a füvet”. *Cheag* tejtöltő, de ez a szó szerepel olyan kifejezésben, mint „egy társadalom köteléke” vagy „összetartó ereje” (*cheagul unei societăți*), a franciáknál ez a *cheag* cement, és a szólás is hasonló (*le ciment d'une société*). *Mai la vale* szó szerint lejjebb a völgyben, de átvitt értelemben akár egy könyvben néhány sorral lejjebb.⁷¹ A nyelv így jelzi az utat a pásztortanyától a faluig és tovább...

A falu világát kemény hierarchia jellemezte. Ennek jellege biológiai, kemény férfi hegemonia érvényesült, és azon belül a munkamegosztásban játszott szerepe határozta meg az egyes ember helyét. A piramis élén a jó és öreg emberek álltak, majd a derék emberek, a legények és végül a gyermekek csoportja következett. Egyik csoportból az átmenet a másikba beavatási szertartásokkal ment végbe. Az élet rendjét meghatározó szokások éltetésében – tapasztalataik birtokában – az öregek játszották a valóságos és szimbolikus szerepet. A szokásjog szabott határt a falusbíró, a kenéz, a pap hatalmának, vagy éppen azoknak a konfliktusoknak, amelyek az erejük teljében lévő, létfenntartásban és hadakozásban főszerepet játszó csoportok között támadtak. Ez ideális falu modell. A vita arról folyik, hogy milyen mértékben voltak jelen a szolgaparasztok, mikortól kell feltételeznünk a megjelenésüket. Korábban éles vita folyt arról, hogy a románok kezdetben mind szabad parasztok voltak, a szolgaságot csak később, a 16. században vezették be. A különböző álláspontok mindig valamit legitimáltak, a szabadparaszti tézis hívei kisbirtokos országot képzeltek el, földreformot, míg a szolgaságot kezdettől fogva valló tézis, a nagybirtok létét akarta igazolni. A vita aztán a 20. század elején tudományos jelleget öltött, bár ideologikus töltetét soha sem vesztette el. Végül is valamiféle nyugvóponton jutott annak vizsgálatával, hogy vidékékenként miképpen alakult a társadalmi szerkezet, hol maradtak meg a szabadfalvak, továbbá hol és miként folyt a parasztság lesüllyesztése. Emellett a falvak világában megjelentek a cigányrabszolgák, akik – családostul – egy-egy bojár vagy kolostor tulajdonát alkották.

Tény, a pásztoreletforma több szabadsággal járt, mint a földművelő, a pásztor harcra készebb, mint a földműves. A román falu pásztoralis jellegű, az állattartás túlsúlya jellemezte. A régi román falu nem is terv szerint épült ki, házak, háztartások halmaza.⁷² Ez így jobban megfelelt az állattartás követelményeinek. Az állatok pedig mindig jobb hatással vannak az emberekre, mint fordítva. A román paraszt még egyszerre volt pásztor, földműves és katona. Minél nagyobb súlya volt az állattartásnak, más szóval minél erősebb volt a gazdálkodás pasztoralis jellege, annál nehezebb volt földesúri függésbe szorítani a parasztokat. Az állatállomány javát a juhok tették ki. A juh – különböző szólás-mondások szerint – ostoba állat, de a pásztor nem az. És akad kivétel, a táltós juh, aki gazdáját bajra figyelmezteti, ha kell. Baj pedig van, a történész és a statisztika is időnként hadilábon állnak egymással szemben.

Számszerű becslésektől célszerű óvakodni. Jellegzetes melléfogásnak bizonyult az, ahogy az 1475-ös magyar királyi jövedelmek kimutatását többen is értelmezték. A kimutatás az olasz reneszánsz államférfi, Cicco Simonetta feljegyzéseiben maradt fenn, ebben feketén-fehéren az áll, hogy koronázás alkalmával *Valachia* népe minden ház után egy lóval tartozott a magyar királynak, királyi esküvő alkalmával pedig egy ökörrrel. Összesen 40 ezer házat tartottak számon,

⁷¹ PUȘCARIU 1940. 163., 359–361.

⁷² PANAITESCU 1969. 169.

és V. Lászlónak 60 ezer ökröt adtak.⁷³ A baj csak az, hogy *Valachia* alatt ebben az esetben Erdélyt értették, az ököradót a székelyek szolgáltatták be – rendszeresen, olykor kemény ellenállás után.⁷⁴ Viszont egy kártyavárral kevesebb, és ne szomorkodjunk, Bergson szerint a kártyavár összeomlása mindig nevetésre ingerel. Így vagyunk a történeti fogalmakkal is. A tributális rendszer képzete viszont még áll a lábán. Ez a rendszer a nyugati barbár kíséret-rendszer változata. Mindkét vajdaságra érvényes. De látnunk kell a különbségeket is.

Iorga hangsúlyozta is, hogy minden különböző a két román ország között, különösen kezdetben, mások a vezető tisztségek, a jogi formák, az oklevelek szláv nyelvezete és a hadrendszer.⁷⁵ Mindez az államalapítás eltérő jellegéből, a különböző nyugati és keleti geopolitikai hatások ötvözéséből is fakadt. Moldva számára először Magyarország szolgált modellként,⁷⁶ majd Lengyelország, miközben alapvetően Bizánc vonzásában élt, a hivatalos nyelv itt is a közép-bolgár ószláv volt, erősebb orosz hatással. Havaselve közelebb volt Bizánchoz, erősebben érvényesült a bolgár, majd a szerb hatás. Jól példázza ezt a kenézek sorsának alakulása. Vítás kérdés. A két dunai román vajdaságban nincs olyan történeti forrás, amely arról szólna, hogy kenéz a hatalom csucsaira, a bojárok közé emelkedett volna.⁷⁷ Tág tere nyílik a spekulációknak. A legelfogadhatóbb tézis szerint Moldvában a kenéz kifejezést talán a magyar kancellária hatására vezették be, és a falusi bírákra alkalmazták. Ezek olyan falusi elöljárók lehettek, akik a moldvai államalapítás előtt a tatár főhatalom vagy az északi részeken a halicsi fejedelemség számára biztosították az adók behajtását, aztán az államalapítás után a bojároknak tették meg ezt a szolgálatot, de ahogy a bojári hatalom megszilárdult, és maga a bojár is gazdálkodni kezdett, már nem volt szüksége erre a közvetítő rétegre, így ennek még a neve is eltűnt, helyére a *vătămă*n lépett. Havaselvén viszont az államalapítók maguk is kenézek lehettek, bár a havaselvi forrásokban akkor jelennek meg, amikor a kenéz már szabadparaszt lett vagy csak egy-egy falu ura maradt. A hatalmat a bojárok gyakorolták, akik egy része a kenézekből emelkedett ki, és délszláv, kun eredetű lehetett, aztán az a kenéz, aki nem került be az uralkodó kíséretét alkotó bojárok, a helyi nagyurak a zsupánok közé, lesüllyedt a szabadparaszti vagy kisbirtokos sorba.⁷⁸

Iorga szerint az ősi egyenlőséget megbontó bojári rendszert a Dunától délre fekvő országokból importálták, mert kezdetben a bojár maga is csak harcos szabad parasztként élt.⁷⁹ Ez némileg bűnbakkereső spekuláció. De valóban a havaselvi hatalom közelebb állt az autokráciához, mint a moldvai. Moldvában a nemesség jobban rá tudta szorítani az uralkodót, hogy döntéseibe belevonja őt. A moldvai vajdák közül csak Román vajda használta okleveleiben a *Io* formulát, míg a havaselvieket következtesen. A moldvaiak „Mi” megnevezéssel éltek. A havaselvi adománylevelekben a magas tisztségviselő bojárok tanúk, csak tanúként sorolják fel őket, a moldvaiakban hangsúlyozzák, hogy hitükkel erősítik meg az adományt, és nevük sem bojár, hanem lengyel hatásra pán. A moldvai oklevelekben az adomány a magyar eredetű *uric*. Ez a kifejezés a havaselvieken ritkán fordul elő, hanem a szláv *ocinǎ* és *ohabǎ* szerepel, ami nemzedékekre szóló

⁷³ CAZACU 2008. 138.

⁷⁴ FÜGEDI 1982.

⁷⁵ IORGA 1937. 222.

⁷⁶ PECICAN 2001. 211.

⁷⁷ BOGDAN 1968. 205.

⁷⁸ STAHL 1969. 254–274.

⁷⁹ IORGA 1937. 348.

adómentes birtokot jelent, pontosabban azt, hogy az eladományozott falu, vagy annak egy része mindenféle szolgáltatással csak az adományozott(ok)nak, a családfőnek, a család tagjainak és leszármazottaiknak tartozik. Az viszont közös vonás, hogy az adománybirtokos érdemeit nem sorolják fel, ami még jobban érzékeltette, hogy uralkodói kegyről van szó. És természetes, hogy az uralkodó szolgálatával járt együtt a birtok. A moldvai oklevelek adománybirtokokról szólnak. Az uralkodó adományozott, okleveleiben elmondja, hogy kinek hány és mely falut ad, és ez az az államalapítás – hódításos – jellegére utal, arra, hogy az uralkodók a tatároktól elfoglalt területekkel szabadon rendelkeztek. Sőt, nagyon sok az olyan falu, melynek a nevét sem tudják, és emellett számos esetben a bojár azzal a felhatalmazással kap területet, hogy ott falut alapítson. A havaselvi oklevelek viszont általában birtokában erősítik meg a bojárt. Tehát, ha Fogarasból is jöhetett az államalapító elit, szorosan együttműködött a helyiekkel. Míg a moldvai bojárok akár 50 faluval rendelkeztek, a havaselveiek általában tízzel. Az államalapítás eltérő jellegéből következett az is, hogy a moldvai bojárok falvait a havaselveikéhez képest ritkábban mentesítették az uralkodónak járó adóktól. A havaselvi bojárok így az uralkodói hatalom segítségével szilárdították meg hatalmukat falvaik felett, míg a moldvai bojár adománybirtoka szilárd alapokon nyugodott.⁸⁰ Amíg a moldvai adománylevelekben az adományt a vajdai tisztségviselők felsorolásával erősítették meg, a havaselvi adománylevelek közös vonása a – túlvilági szenvedéseket kilátásba helyező – átok, amelynek azt kell sújtania, aki az adományt nem tartja tiszteletben. Ez részben jogbizonytalanságra utal, részben a vallásos hiedelmek fegyelmező erejére.

Az egyház kiemelt helyet foglalt el ebben a világban. Ha az ortodoxiának a román fejlődésben játszott szerepét próbáljuk jellemezni, igazában csak a némileg apologetikus vagy kissé pamfletszerű megállapítások között válogathatunk. A nyugati szem egyfajta idegenkedéssel figyelte ezt a világot, mint ezt Makkai László ítélete példázza:

„Mind a nyugati, mind a keleti egyház, miközben beleöltözött a maga társadalmának formáiba, egyúttal áthatotta a társadalmat saját szellemiségével. A nyugati kereszténység érdeklődésének középpontjában a bűn és a bűnbocsánat, a keletinek a halál és a feltámadás áll, következőleg az első etikus, személyes és aktív, a másik misztikus, személytelen és passzív alakut. A nyugati egyház kezdettől fogva tevékenyen benne élt a társadalomban, kezdeményező szerepet vállalt politikában, művelődésben, gazdaságban, s mivel erkölcsi elveit a folyton alakuló életre alkalmazta, maga is alkalmazkodott ahhoz: saját önrendelkezési lehetőségének, cselekvési szabadságának és kivívott helyzetének védelmében egyúttal védelmezte és szentesítette az egyének és a társadalmi rétegek szerzett jogait és jogszerző törekvéseit. A keleti egyház ezzel szemben legjobb erőt a misztikus meditáció szolgálatába állította, visszahúzódott a liturgiába, s mikor a társadalom erkölcsi irányítását a világi hatalomnak engedte át, egyúttal önmagát is kiszolgáltatta annak. A keleti egyház a mindenkori államegyház példányképe, szertartásaival a hatalom tekintélyét emeli, s noha misztikuma a történelemben ismert legnagyobb népi összetartó erők egyike, formalisztelő beállítottságánál fogva ez a befolyása is az adott társadalmi rend megmelegítésében érvényesül, egyedül az erőszakos, racionális beavatkozásoknak engedve.”⁸¹

A kultúr-morfológiai spekuláció teréről azonban szálljunk le a hétköznapi világába. Itt a pap a fekete és a fehér mágia specialistája is. Hatalmának egyik eszköze a kiátkozás. Az egyházi élet fény és árnyék összjátéka. A 17. század derekán a moldvai katolikusok helyzetét felmérő

⁸⁰ STAHL 1980b. 135–136., 151.

⁸¹ MAKKAI LÁSZLÓ: A román társadalomtörténet vázlata. Bp., [1947] megjelenésre vár.

olasz Bandini püspök mély tisztelettel számolt be azokról a Karácsonykő körüli ortodox szerzetesekről, akik barlangi kunyhóikban meghúzódva csak növényeken, gyümölcsökön, mézen, köles pogácsán éltek, miközben télen-nyáron dolgoztak is. Közben „éjjel és nappal a mennyei dolgokról, Krisztus és a szentek életéről elmélkednek”, Keveset beszélnek, nem pletykálnak, nem érdekli őket, mi folyik a világban. De akik megpillantják őket, azokban „csodálatos módon fellobbantják a szeretet hevét” (pietatis ardorem). „Ezek semmit sem tudnak a keleti és a nyugati egyház vitáiról, olyannyira tudatlanok, hogy az igaz egyházat foglalkoztató dolgokkal sem törődnek, hanem egyesek azért választották ezt a szigorú életet, mert a szenteket akarják utánozni, mások bűneikért vezekelni, megint másokat a világi élet viszontagságai rettentettek el.”⁸² Az önfelejtés szerzetesi formája boldog állapot, különösen oly korban, amelyben Európa felekezeti megosztottsága is oly sok veszélyt rejteget.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BADEA, LUCIAN (1993): *Introducere*. In Conea, Ion: *Vrancea*. București.
- BOGDAN, IOAN (1968): *Scieri alese*. București.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I. (1988): *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. București.
- CANTEMIR, DIMITRIE (1973): *Descrierea Moldovei*. București.
- CAZACU, MATEI (2008): *Dracula*. București.
- CHIROȚ, DANIEL (1976): *Social Change in a Peripheral Society*. New York – San Francisco – London.
- COMAN, MARIAN (2013): *Putere și teritoriu*. București.
- CONEA, ION (1993): *Vrancea*. București.
- Documenta Romaniae Historica*. Szerk. C. Cihodaru – I. Caproșu – L. Șimanschi. București, 1975.
- DIACONU, ION (1930): *Ținutul Vrancei*. București.
- DIACONU, ION (1969): *Ținutul Vrancei*. I. București, 1969.
- DRĂGHICEANU, VIRGILIU (1923): *Curtea Domnească din Argeș*. *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice* 9–76.
- DUBY, GEORGES (1971): *Les sociétés médiévales*. Paris, Gallimard.
- DUMITRESCU, HORIA (2008): *Sate dispărute din Vrancea*. *Cronica Vrancei VIII*. 49.
- ELEKES LAJOS (1940): *A román történetírás válsága*. *Századok* 30–88.
- ELEKES LAJOS (1941): *Török nyomás alatt*. In Gáldi László – Makkai László (szerk.): *A románok története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

⁸² *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Szerk. Benda Kálmán. Bp., 2003., 388–389.

- FRĂȚILĂ-FELMER, TIBERIU (2016): Basarab House of Walachia. 2016. 33. <https://www.academia.edu/30095489/> Hozzáférés: 2020-01-04.
- FÜGEDI ERIK (1982): Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok* 116. évf. 3. sz. 484–506.
- GAROFLID, CONSTANTIN (1943): *Agricultura veche*. București.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. (1935): *Istoria românilor. I*. București.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. (1937a): Din trecutul județului Putna, Focșani.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. (1937b): *Istoria românilor. II*. București.
- GIURESCU, DINU C. (1973): Țara Românească. In Dinu C. Giurescu: Țara Românească în secolele XIV–XV. București.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. (1997): *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului la XIV-lea*. Bucharest.
- GONȚA, ALEXANDRU I. (1986): *Satul în Moldova medievală*. București.
- GONȚA, ALEXANDRU I. (1998): *Studii de istorie medievală*. Szerk. Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely. Iași.
- GOROVEI, ȘTEFAN S. –SZÉKELY, MARIA MAGDALENA (2005): *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Sfânta Mănăstire Putna.
- HALDON, JOHN (1993): *The State and the Tributary Mode of Production*. New York, Verso.
- IORGA, NECOLAI (1897): *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*. București.
- IORGA, NICOLAE (1921): *Vrancea și vrâncenii* București.
- IORGA, NICOLAE (1922): *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*. Paris.
- IORGA, NICOLAE (1937): *Istoria românilor. III*. București.
- IORGA, NICOLAE (1943): *Conferințe și prelegeri. I*. București.
- IORGA, NICOLAE (1984): *Studii asupra evului mediu românesc*. București.
- IORGA, NICOLAE (1937): *Istoria românilor. III*. București.
- Istoria dreptului românesc. I*. Szerk. Vladimir Hanga. București, 1980.
- KERN, ANTON (1938): *Der „Libellus de notitia orbis”*. Graz.
- LE GOFF, JACQUES (1964): *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris, Arthaud.
- MAKKAI LÁSZLÓ (2019): *A román társadalomtörténet vázlatja*. Budapest.
- MIKECS LÁSZLÓ (1943): A Kárpátokon túli magyarság. In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok. I*. Budapest.
- Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 2003.
- PECICAN, OVIDIU (2001): *Arpadieni, Angevini, Români*. Cluj.

Pădure seculară din Vrancea, scoasă la vânzare pe un site chinezesc. <https://observator.tv/eveniment/padure-seculara-romania-vanzare-site-chinezesc-alibaba-288963.html> Hozzáférés: 2020-04-16.

PANAITESCU, P. P. (1969): *Introducere la istoria culturii românești.* București.

PAPACOSTEA, ȘERBAN (1999): *Geneza statului în evul mediu românesc.* București.

POP, FLORINA (2014): „Prințul Negru al Țării Românești“. Cercetătorii din Cluj, Iași și București dezleagă misterul unui voievod îngropat la Curtea de Argeș. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/urmele-printului-negru-al-tarii-romanesti Hozzáférés: 2016-08-21.

POPA-GORJANU, COSMIN (2011): *The Question of Feudalism in Romanian Principalities in the Middle Ages. Feudalism: new landscapes of debate.* Szerk.: Sverre Bagge – Michael H. Gelting – Thomas Lindkvist. Turnhout, Brepols Publishers.

PUȘCARIU, SEXTIL (1940): *Limba română.* București.

ROSETTI, RADU (1907): *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* București.

ROSETTI, A. (1947): *Mélanges de linguistiques et de philologie.* Copenhague – Bucharest.

ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN (2001): *Economie și societate. Istoria românilor. IV.* Szerk. Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșan. București.

SAMIR, AMIN (1979): *Le développement inégal et la question nationale. L'Homme et la société* N. 51–54. 3–48. http://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1979_num_51_1_1973 (2019-11-16)

STAHL, HENRI H. (1969): *Controverse de istorie socială românească.* București.

STAHL, HENRI H. (1980a): *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduiri tributale.* București.

STAHL, HENRI H. (1980b): *Traditional Romanian Village Communities.* Cambridge – Paris.

STAHL, HENRI H. (1992a): *A régi román falu és öröksége.* Budapest.

STAHL, HENRI H. (1992b): *Probleme confuze în istoria socială a României.* București.

STAHL, HENRI H. (1998): *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. II.* București.

STAHL, HENRI H. (1965): *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. III.* București.

SCHÜTZ ISTVÁN (2006): *Fehér foltok a Balkánon.* Budapest, Balassi Kiadó.

TAMÁS LAJOS (1944): *A rumén nyelv magyar kölcsönszavainak művelődéstörténeti jelentősége.* In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok. II.* Budapest.

VERESS ENDRE (1934): *A moldvai csángók származása és neve.* Erdélyi Múzeum 39. évf. 5. sz. 29–64. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00238/pdf/1934_39_01-6_029-064.pdf Hozzáférés: 2020-04-16)